

אדואר סאבליה : פן־ערב כתום 15 שנה

לפני כ־15 שנה, ביום 22 במרס 1945, באחד מארמנותיו של המלך פ־ארוק בקאהיר, חתמו ששה אנשים בשם ממשלותיהם על כתב־האמנה שהוליד את „חבר המדינות הערביות“.

אמנה זו לא הביאה מזל־ברכה לאבותיה: מתוך ששת החתומים עליה, שלושה נרצחו (הלבנוני, ריאד אל־צולה, ה„ירדני“, תופיק אבו אל־הודא, והעיראקי, גורי סעיד) ושלושה חבושים בבתי־סוהר או שנבאש ריחם (המצרי נחאס פחה, הסועודי יוסף יאסין, הסורי ג'מיל מרדם).

ה„חבר“ עצמו עומד כתום 15 השנים הללו בפני מאזן שלילי. אף אחת מן התמורות הראשיות שחלו בעמים דוברי־הערבית לא היתה פועל־כפיו של הגוף הקאהירי. הלהג שאין־לר־סוף במושבו הרגילים והיוצאים־מן־הכלל היה מסתיים תמיד בלא תוצאה של ממש. „אם רצונך שלא ישכחוך, הך בתוף“, יאמר המשל הערבי; וכדי שלא יישכח מלב, מוסיף החבר הערבי להקים רעש גדול סביב כינוסיו. אבל העתונים הערביים שוב אינם מיחסים חשיבות להפגנות אלו.

לאמיתו של דבר בא כשלון זה בד־בבד עם ירידת הפן־ערביות. הקמתו של החבר הערבי ביטאה צורך מוגדר ומצומצם. עמי־המזרח הערביים, שנסחפו בגל הלאומנות, ממחרת המלחמה מתאווים היו לפרוק מעליהם את האפוטרו־פסות הפ־ר־ק־בריטית, שהפכה את אזורם לשמורת־צייד ממש ל„הסכמה הלבבית“.

מסד ובנין־על

האנשים שניהלו את המאבק לשיחורור בכל הארצות הערביות הכירו זה את זה, הפירו גם את פרטי־הפרטים בהתפתחות העמים שבאיזור כולו. רובם היו בני אותם חוגים חברתיים: הבורגנות שנאבקה עם האדונים התורכיים, או נגד הפיכוש הבריטי ובעלי האחוזות הגדולות, כבמצרים. יחסי־הקירבה שביניהם, והאינטרסים המשותפים להם, הכתיבו להם שאיפה אחת כללית: להשיג את יציאתם של חילות־המצב הזרים המוצבים בשטחיהם.

קלפים מצוינים היו בידיהם של מנהיגי הפן־ערביות, בתחילת דרכם. המלחמה, שעתי־זה נסתיימה, גטעה בכל האומות שהיו קרבן לנאציות את ההפכה שרשאי כל עם לתבוע לו עצמאות וריבונות שלמה. ההתמודדות שהתפתחה בין מעצמות־המערב לעולם הקומוניסטי איפשרה מערכת־סחיטה ששכרה בצדה בין שני הגושים ברגע שבו נחלשו עמדותיהן המשותפות של אומות־המערב הגדולות באפריקה ובאסיה מחמת חילוקי־הדעות ביניהן.

אך שני גורמים רבי־חשיבות הם שנתנו בראש־וראשונה בידי ממשלות־המזרח

הערביות אמצעים של לחץ על המערב: אוצרות הנפט העצומים של חופי המפרץ הפרסי, ומצבם האסטרטגי של השטחים הערביים על דרכי-התחבורה החיוניות של אירופה לאפריקה ולמזרח הרחוק.

על גבי מסד פשוט זה בנו מנהיגיו של „העולם הערבי“ אידיאולוגיה ערבאית שהיה בה כדי לזכות בתמיכה לזהות מצד ההמונים. ואכן, במיליוני דוברי-ערבית הוחדר חלום חידושה של תפארת-העבר. ה„עורובה“, עובדת ההשתייכות לערבאות, היתה תנועה רגשית, היסטורית יותר מאשר גזעית. הערבים — המאוחדים בלשונם, באסלאם שעיצב את המבנה החברתי שלהם, והמפולגים על-ידי השלטון הזר — הקיצו בראשית המאה ה-20 וקמו לדגול בשורה של אידיאלים שליליים בעיקרם: דחיית שלטונם של שאינם-ערבים; שלילת כל צורה של נחיתות תרבותית, מדינית וכלכלית כלפי הזר.

משימת-אדירים רובצת על המנהיגים הערביים: שומה עליהם למלא בחצי מאת-שנים את החלל הפעור בין ימי-הביניים המוסלמיים לציביליזציה האטומית. מכאן המבוכה, חוסר-שיווי-המשקל והתהפוכות, ששליטי העמים הערביים מבקשים להסתירם מאחרי המסך של מאבק לאומני.

„ בעצם, מהו החופש? ”

התעמולה שלהם בוחרת לה שעירים-לעזאזל: מדינת-ישראל, האימפריאליזם המערבי וכו'... בהם היא תולה את קולר כל התלאות, המצוקות והמכשלות המעיקות על ההמונים: עריצותם של בעלי-הקרקעות, שחיתותו של המנגנון הממשלתי, זיוף הבחירות, רקבון המוסדות. אבל ככל שהארצות הערביות מתקדמות בדרךן לשיחרור הלאומי, נעלמות בזו אחר זו מטרות-הביניים שנצטיירו למנהיגיהן: החיילות הזרים פוגו, החוזים נקרעו לגזרים, חגורת-הבידוד שנמתחה נגד החדירה הרוסית היתה כלא היתה. ושוב עומדות ארצות-המזרח הערביות בפני תקופה של זעזועים חמורים. המבנים הישנים, שאינם מוכנים כל-עיקר למציאות החברתית והמדינית של העצמאות, מתפוררים. המוסדות שניסו צרפת ובריטניה לטעתם, העתקי מוסדותיה של הדמוקרטיה המערבית, הופכים יותר ויותר קריקטורות מאימות.

„בעצם, מהו החופש?“ שאלנו יום אחד בגילוי-לב גמאל עבד אל-נאצר, בדברנו על אותה תקופה. „האם הוא החופש של הרכושנים, החיים מבודדים מן העם בתפנוקי-מותרות משועים? זה של הפיאודל, הנוטל את הזכויות היסודיות ביותר מהמוני-העם הזן ומפרנס אותו, או זה של המושך-בעט, הנקלע בין איזו אידיאולוגיה מעורפלת לאהבת-הבצע שבו? האם אתה קורא, חופש' למשטר התחוקתי-כביכול של פ'ארוק?“...

המשפחה, גרעיני-חיותה של החברה המוסלמית, מתפוררת במהירות. שעה שדורות אחדים הנבדלים מאד זה מזה בדעות ובאמונות שריים בכפיפה אחת, מתגלעות בעיות קשות מאד בפני היחיד. במדינה, שירשה באורה בלתי-אמצעי את הפירמידה של „חמילות“, המעמד הבינוני הוא חלש וצעיר-לימים מפדי שיוכל לשמש גשר

בין האריסטוקרטיה המנהיגה להמון הנבער, הקצרה, הפל מוכן לעלייתה של כת שטיטל לידיה את רסן השלטון: הצבא.

הצלחת הקצינים

ה"תהליך" הצבאי, שהחלו בו בסוריה, שחיקהו במצרים, בעיראק, בסודאן, שנוצל על-ידי השלטון הקיים בממלכת-הירדן ואפילו בלבנון, הקיף את כלל ארצות המזרח הערביות. המעבר חל בלי קושי, מלכתחילה היו ההמונים מקדמים בכל מקום בתרועה את ההפיכה הצבאית, או משלימים אתה. הנקל לתרץ את התגובה הזאת מצד המון-העם. העמים הערביים מתאווים לדמוקרטיה על פי דרכם. הארגון השבטי, המשטרים שאכפו הפובש המונגולי או העותור מני, האפורטופוס הצרפתי או הבריטי, מאזומעולם היו נשענים באיזור זה על הכוח המזוין. הקצין הוא אדון מופר, שהתערבויותיו התכופות הן אמצעי לגיטימי של מימשל.

אכן, הערבים מתאווים לדמוקרטיה על פי דרכם. יותר משהם מבקשים ממנה חופש הם מבקשים ממנה שוויון. מן הדין הוא שאפשר יהיה לגשת אל השליט, אבל חובה עליו לשלוט. משום כך רואים את איש-הצבא בעין טובה, בכללו של דבר. הקריירה הצבאית היא הדרך הפתוחה בפני מי שנולד ללא זכויות-יתר: יכול אדם להתחיל בה, וכיון שזכה בדרגה יכול הוא להיעשות התגלמותו של החוק.

בעולם שהארגון השבטי מפצלו, שדת שמרנית מקפיאתו על השמרים, נעשה הקצין גורם מחנך ומאחד. בניגוד למשרות הפקידות, שאין הילה של גדולה חופפת עליהן ודרך-כלל הן נחטפות על-ידי בני-מיעוטים בלתי-מוסלמיים, הרי הפיקוד הצבאי מקובל על המון-העם כסמל אמיתי של מרות.

הנה על כן מעמיד הצבא, משעה שתפס את השלטון, מבנה מינהלי משלו. הקצינים מצויים בכל מקום: בעמדות-המפתח של המדינה, בראש מפעלים פרטיים; הם עורכים את העתונים, נלחמים בשוק השחור, תופסים את מקום הדיפלומטים — ואפילו את מקומם של שופטים.

אין להכחיש כי בתחילה הם ישרים ויעילים יותר מקודמיהם האזרחים. מושגי המדינה והשוויון-לפני-החוק מתפרשים להם פירוש נעלה יותר מאשר לפוליטיקאים וללבלרים. אבל איש-מהר נעשית הפת הצבאית עצמה כת בעלי-הזכויות, עדיפי-הזכויות. בדומה למשטרים הקודמים, עתידה גם היא להימצא מעט-מעט מנותקת מן ההמונים, וזה לשאיפותיהם האמיתיות. אך על הכל הרי התפתחותם של משטרים צבאיים בארצות-המזרח הערביות עתידה לסתור את ההתפתחות שאליה נכספת דעת-הקהל; את האחדות הערבית והקידמה החברתית תעמיד בסכנה היריבות שבין המשטרים הצבאיים לבין עצמם, התחרות העקרה שלתוכה ייסחפו על-מנת לחזק את קרבנם ולרוממה.

אכן, תופעה היסטורית אחת עתידה לשנות את טיבן של הבעיות שפל ממשלה ערבית משתדלת לפתור. המנהיגים, בין אזרחים בין אנשי-צבא, סופם מגלים

שהאינטרסים המקומיים, אשר להם נעשו אחראיים, לא תמיד הם מזדהים עם אלה של המאבק הפן-ערבי.

„אל-וטן“ במקום „אל-אומה“

הנה כך נאלץ נאצר לסייע לצמיחתה של הבורגנות התעשייתית המצרית, ולו גם יהיה הדבר לרעת ההתפתחות הכלכלית בסוריה או בארצות ערביות אחרות; ואילו קאסם מצדו, כדי לעמוד בפני הפיאודלים והיסודות הנאצריים, היהו נשען על יסודות מהפכניים שהגשמת האחדות הערבית מעסיקתם פחות מן הקומוניזציה של המבנה הפנימי של עיראק. יתר על כן, תחת שיחוק את האחדות האורגאנית, שהנצה עם הקמת הרפובליקה הערבית-המאוחדת, יפנה ה„זעים“ העיראקי אל הרגשות האימפריאליסטיים של הלאומנים העיראקיים ויכשיר את הקרקע לסיפוחה של סוריה לעיראק בכוח-הנשק.

במעומעם, מעט-מעט, נדחק המושג „אומה“ במובנו הערבי, כלומר — כלל העמים דוברי-הערבית (והמחזיקים באסלאם), ומפנה מקומו למושג ה„וטן“, המולדת בגבולותיה המדיניים של כל מדינה ערבית.

משום כך שוב אין כינוסיו של החבר הערבי כיום כי אם פגישות בינלאומיות, שהמשלחות המשתתפות בהן מאוחדות אמנם בלשונן אך מפרידים ביניהן אינטרסים לאומיים המיוחדים לכל אחת מן המדינות-החברות. לעתים קרובות אין המשתתפים מכירים זה את זה. בשעת כינוסו של ה„חבר“ בקזבלנקה בספטמבר שעבר זודמן לנו להציג את חבריה של משלחת מורח-תיכונית אחת בפני חבריה של משלחת צפון-אפריקאית! ובתום אותו מושב עצמו ראתה ממשלת מארוקו צורך לעצמה להזמין את הצירים לסיור בלב-הארץ, כדי לקרנם לבעיות שלא היו ידועות להם כלל...

עם שיחרורן של ארצות נוספות, גדלה „המשפחה הערבית“. בחזיתו של בנין ה„חבר“ בקאהיר מתנפנים דגליהן של לוב, סודאן, תוניסיה ומארוקו בצד שאר הנסים הערביים. אך בתוך כך התרבו גם הבעיות. סודאן, למשל, מתחרה במישרים עם מצרים על שיוק הכותן שלה ועל ניצולם של מי היאור. מדינות ה„מגרב“, המתענגות על רוחבי-ידם של צרפת והגוש המערבי, אינן להוטות כל-כך לאחוז בתיזות קיצוניות של ממשלות המזרח, ומתוך שהן מרוחקות מגבולותיה של מדינת-ישראל אין הן נוטות להכביד ידן על גתניהן היהודיים ככל שנוהגות קאהיר ובגדאד.

לא בכל הארצות הערביות היה שיעור אחיד להתפתחות הכלכלית. מכאן ניגודי-אינטרסים, גלויים פחות או יותר, בין הפירות השונות. עיראק, החיה על תפוקת הנפט שלה, מעוניינת שהוצאות המעבר לא תכבדנה על מחירי-המכר שלה; כנגד זאת, סוריה ומצרים, הגובות תשלומי-מעבר מצינורות-הנפט של ה-I.P.C. ומתעלת-סואץ, יש להן ענין בהעלאת התעריפים.

ערב הסועודית ועיראק ידועות היטב שעשירות-הנפט שלהן תלויה בכל זעזוע

מדיני באיזור ואין הן מסתירות את איבתן לכל גורם חדש־מקורב־בא בייצורם של חמרי־דלק, ולו גם יהיה זה גורם ערבי כגון לזב. כנגד זאת הרי „האביונים“ כלומר הארצות שאין להן אוצרות נפט, מבקשות דווקא להרחיב את התנועות העממיות שתוכלנה לאפשר גם להן ליהנות מחלוקת הרווחים.

בתוך הארצות הערביות פנימה, חלו תמורות בהכנסה הלאומית. בארצות־הנפט חי המעמד העליון חיי תפארה, טובע בשפע של מותרות. נסיכי חצי־האי הערבי, הדולר מצוי בכיסם; עושי־דברם קונים שכונות שלמות בקאהיר, בלבנון. האמירים של כוויית מעניקים מלוות לעירית לונדון, מוציאים את נשמתם של אותם מצרים, סורים או מוגרבים הבאים מפרק־לפרק לחזר על פתחיהם ולבקש חסדים לארצור־תיהם — או לעצמם.

בארצות שבהן נתקיים הרכוש הפרטי מתיראים המנהיגים מפני עליית הקומוניזם, ואילו בארצות שהתנסו במהפכה צבאית נמשך הנוער יותר ויותר אל האידיאולוגיה של המרקסיזם.

הקצרה, בקיע כפול נבקע בעולם דובר־הערבית: בתוך כל ארץ פנימה, בין ההמונים להנהגה האזרחית או הצבאית; מבחוץ, בין ארצות „עשירות“ ל„עניות“.

הקלפים נשמטים מן היד

ובעוד המשברים הפנימיים מחלישים את התנועה הפן־ערבית, הרי יותר ויותר גם ניטלים ממנה האמצעים להפעלת לחץ ממשי על המעצמות.

מזמן שהוכנסו טילים בין־יבשתיים לשימוש קיפחו הבסיסים הצבאיים הרבה מחשיבותם. עוד לפני שנים אחדות היו ארה״ב ובריטניה־הגדולה מוכנות להקריב קרבנות גדולים תמורת המשך השימוש במיתקניהן הצבאיים בשטחים ערביים. כיום אין ספק שלא בעד דהראן שבחצי־האי ערב, לא בעד וילאס־פילד שבלוב אף לא בעד הבסיסים במארוקו לא יהיו האמריקאים עשויים לוותר הרבה לסחטנותה של הלאומנות הערבית.

עובדה חמורה מזו היא שנשבר למעשה המונופול שהיה בידי ארצות־המזרח הערביות על אספקת הדלק למערב. העודף בייצור הדלק בעולם, גילויים של מעיינות חדשים באזורים קרובים יותר לשוקי־הצריכה האירופיים, ולבסוף הופעתה של סס״ר כמיצאת נפט — כל אלה גרמו שהייצור הערבי עומד על דרגה אחת עם זה של יתר המתחרים, כפוף לחוקי ההצע והביקוש. גם אם עוד שנים אחדות יוסיף הנפט של המזרח הקרוב לעניין את הקונים, בגלל מחירי־הפקתו הנמוך ביחס, שוב אין הוא בגדר אמצעי לחץ או סחיטה בידי שליטי האיזור.

המנהיגים הערביים, כיון שניטלו מהם לפתע הפלים שלא־מפבר עדיין היו מאפשרים להם להטות כטוב בעיניהם, כבמטה־קסם, את המעצמות הגדולות, לשווא הם מתאמצים עתה להפריח את מלות־הפשפים שהוכיחו את יכולתן לשעבר. אבל המלים עצמן דומה כי סר כוחן. ימטירו נאצר וקאסם כאחד אש וגפרית על האימפריאליזם, יתלו במזימות היהודיות־המערביות את כל הפגעים והפורענויות שבאו על הארצות

הערביות — מכלי־מקום, תגובתם של ההמונים הערביים על קריאותיהם והשבועותיהם נחלשת והולכת.

הבקיעים הגיאוגרפיים

ודאי, כל־אימת שדומה כאילו התערבות זרה מאיימת במישרים על הריבונות הערבית, העמים והממשלות מתאחדים פחות או יותר נוכח הסכנה. כך, למשל, בקיץ 1958, אחרי נחיתת החיילות האמריקאיים והאנגליים בלבנון ובממלכה הירדנית, עשו אחת־עשרה ממשלות החבר הערבי אגודה אחת והגישו לעצרת האו"ם החלטה משותפת המכריזה על כעין „תורת מונרו” של אי־התקפה, אי־התערבות ושיתוף־פעולה ל„מזרח הערבי”.

ואולם, אך תחלוף הסכנה, מיד הממשלות הערביות חוזרות ושוקעות בפילוגיהן ובמריבותיהן. שפן, על אף מסעי־התעמולה, הניגודים שבין קאהיר לבגדאד, למשל, אינם המצאות של ה„אימפריאליזם”. זהו ריב ערבי, המתנהל משני הצדדים על־ידי יסודות מקומיים, גם אם מעצמות זרות או ארגונים זרים מנצלים אותן.

אפילו שתי הפעיות הגדולות שהיו מלפדות את העולם דובר־הערבית, שוב אין בהן אלא כדי להטעים את חילוקי־הדעות שבתוכן: מעולם לא נגלו המחלוקות ביתר־בהירות במועצות ה„חבר” הערבי מאשר בשעה שעלו ארץ־ישראל ואלזיריה על הפרק.

לשעבר די היה להזכיר פשוט שני חבלי־ארץ אלה, „קרבות האימפריאליזם או הציונות”, ומיד היתה מתחדשת האחדות במסגרת ה„חבר” — לפחות, למראית־עין. הפעם הזאת סר הקסם: אף אחת משתי בעיות־ה„פלא” אינה מעלימה את הניגודים.

עם זאת, הרי אלה הם חבלי־הארץ היחידים באיזור דובר־הערבית שניצלו מן הגל הפן־ערבי. קיומו של שלטון בלתי־ערבי באלזיר ובירושלים, שלטון תקיף בהחלטתו לגונן על שני נאות־מדבר אלה מפני מפעלות ה„עורובה”, הריהו בבחינת קריאת־תגר כפולה על הפן־ערביות, השמה לאל את יומרותיה הפוללניות.

מאז הופעתו של האסלאם היו דוברי־הערבית שואבים את כוחם קודם־כל מן הרציפות הגיאוגרפית של שטחיהם, מן המפרץ הפרסי עד האוקיינוס האטלנטי. כך נוצר ממש מחסום כנגד אירופה, שלא יכלה להגיע אל המזרח הרחוק אלא על־ידי „התפשרות” עם אנשי־ביניים ערביים. אם אפשר יהיה לחדש את הרציפות האפקית הזאת, ולו גם על־ידי ארצות שאין להן מדיניות משותפת דווקא, די יהיה בסולרי דריות הערבית כדי לחזור ולאלץ את אירופה להתחשב בפן־ערביות; מה־גם שקיומו של מחסום כזה יחזור וייצור, בתנאים חדשים, את גורמי הגיאוגרפיה, הנפט והדיפלומטיה שהקוניקטורה הנוכחית נוטלתם מן העולם דובר־הערבית.

בטרם תשלים אירופה את תמורותיה, ובטרם תעמוד על האפשרויות הגלומות לגביה ב„איראפריקה”, חייבים הפן־ערבים אפוא לחזור ולסתום את הסדקים הפעורים בחלקקה הערבית: לחזור ולבלוע את מדינת־ישראל, להשיג את שיחוררה של אלזיריה.

אין הממשלות הערביות רואות את שני העניינים האלה באור אחד. חיסולה של מדינת-ישראל לא יושג אלא בכוח-הזרוע, ואילו „שיחוררה“ של אלז'יריה אפשר להשיגו, לדעתם של שליטי קאהיר או בגדאד, בשורה של פעולות-לחץ על דעת-הקהל הבינלאומית ועל צרפת במגמה לפתיחת מו"מ בין פאריז להנהגת המורדים.

המעגל האפריקאי

אך בעודה חותרת לפוצץ את הבריחים הישראלי והלז'ירי, מפנה התנועה הפן-ערבית את מאמציה בכיוון חדש: לב היבשת האפריקאית. כזכור, זהו גם „המעגל“ השני בסדרת שלושה המעגלים המפורסמים של עבד אל-נאצר, ב„פילוסופיה של המהפכה“; בלא שיצליח להשלים את המעגל הראשון, ה„ערבי“, עובר ה„ראיס“ להתווית השני.

לאורך שלושה צירים מתנהלת חדירתה של ההשפעה הערבית לפני-היבשת: האחד, הוא הציר קאהיר-קונבנקה, אמור לגבש את שאיפותיו של המגרב הערבי. (לפי-שעה ההתקדמות כאן היא אטית מחמת נכחותו של הצבא הצרפתי באלז'יריה ואיבתו של משטר בורגיבה בתוניסיה). השני, הציר קאהיר-קונאקרי, אמור ליהנות מהתפתחותן של ארצות אפריקה-המערבית-הצרפתית לשעבר, ואילו הציר קאהיר-מומבאסה חותר לאגד את הארצות המוסלמיות בשוליה המזרחיים של יבשת אפריקה.

בשלוש המטרות האלו התעמולה המצרית מרכזת את מאמציה. „קול הערבים“ מרבה בתכניות בניבים אפריקאיים; מורים מצריים נוטלים לידיהם את החינוך היסודי בגיניאה. תעמלנים של הרפובליקה-הערבית-המאוחדת שוקדים לאחד את שלושת חבליה של סומאלי — לא בלי ברכתם של השלטונות הבריטיים.

אלו הן הבעיות שמעמידות כיום ארצות-המזרח הערביות הן בפני המערב הן בפני העולם הקומוניסטי. הודות לפן-ערביות פיצחה ברית-המועצות את הביצורים המערביים, שהפכו בזמנו את המזרח הקרוב לשמורת-צייד פרטית. היא חדרה גם אל מהלאה לזה: כיום קנתה לה הדיפלומטיה הקומוניסטית דריסת-רגל באפריקה כולה, ובאחרונה מינתה מוסקבה את גדול המומחים שלה לבעיות ערביות ואפריקאיות. מר דניאל סולוד, לתפקיד שגריר בקונאקרי. בתוך כך שליטיה של אפריקה לשעבר משתדלים להקים שם איוה בנין חדש אשר יאפשר להם לקיים יחסים פוריים עם הארצות הנחשלות.

אך ברבזמן שהאנגלואמריקאים משוכנעים כמדומה שאין לשמור אלא על קשרי-מסחר בלבד, הרי צרפת גורסת כי יש להקים יסוד לשיתוף-פעולה הדוק יותר בין אירופה לאפריקה. הניצול הישר של אוצרות סהרה, וכן ההכרח לקיים את המפעל הצרפתי באלז'יריה, מתווים לה קו שבו תוצרך לצעוד — יהיה מה שיהיה לחצם של ידידים ואויבים.